

19. Грищук В.К., Маковецька Н.Є. Умисні вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща: юридичний аналіз складу злочинів: монографія / В.К. Грищук, Н.Є. Маковецька. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2012. – 368 с.

20. Кузнецова Л.О. Кримінальна відповідальність за хуліганство: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Л.О. Кузнецова ; Нац. акад. внутр. справ – К., 2011. – 20 с.

УДК 343.3/.7(502.4)

Нечипоренко Олександр Сергійович

ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології ФПС ХНУВС

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТА УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ТЕРИТОРІЙ, ВЗЯТИХ ПІД ОХОРОНУ ДЕРЖАВИ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

Стаття присвячена особливостям суб'єкта злочину, передбаченого ст. 252 КК України, а саме доцільності встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб за вчинення даного злочину та проблемним питанням вчинення умисного знищення або пошкодження території, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду службовою особою

Ключові слова: суб'єкт злочину, юридична особа, спеціальний суб'єкт, службова особа

Статья посвящена особенностям субъекта преступления, предусмотренного ст. 252 УК Украины, а именно целесообразности установления уголовной ответственности юридических лиц за совершение данного преступления и проблемным вопросам совершения умышленного уничтожения или повреждение территорий, взятых под охрану государства и объектов природно-заповедного фонда служебным лицом

Ключевые слова: субъект преступления, юридическое лицо, специальный субъект, должностное лицо

The article is devoted to the peculiarities of the perpetrator under Art. 252 of the Criminal Code of Ukraine, namely expediency of establishing criminal responsibility of legal persons for committing the crime and problems committing an intentional destruction or impairment of territories under state protection and objects of natural reserve by official

Keywords: perpetrator, a legal person, a special subject, an official

Суб'єкт злочину в кримінальному законодавстві – це один з обов'язкових елементів складу злочину. В кримінально-правовій теорії суб'єктом злочину визнається особа, яка має сукупність ознак, що дають підстави для її притягнення до кримінальної відповідальності. Ні діяння, як складова частина об'єктивної сторони, ні вина, як основа суб'єктивної сторони, не існують без суб'єкта – фізичної особи, яка вчинює злочин.

В ч. 1 ст. 18 КК України законодавчо закріплено поняття суб'єкту злочину, яким визнається фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Таке визначення суб'єкта злочину є результатом багаторічних досліджень науковців-криміналістів [1, с. 154-163; 2; 3; 4]. Характеристиці суб'єкту складу злочину, передбаченого ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду» приділялося небагато уваги, тому аналіз його особливостей дозволить вирішити поставлене завдання в новому аспекті.

Отже, суб'єктом злочину за чинним кримінальним законодавством України можуть визнаватися лише фізичні особи, що відповідає принципу персональної, особистої відповідальності кожної людини за винне вчинення нею суспільно небезпечного діяння [5, с. 99-100]. Це означає, що суб'єктом злочину може бути лише

людина (громадянин України, іноземець та особа без громадянства). Проблема запровадження в Україні кримінальної відповідальності юридичних осіб обговорюється у вітчизняній кримінально-правовій науці вже досить давно і на сьогоднішній день знаходить підтримку у законодавця. При цьому переважна більшість вітчизняних фахівців у галузі кримінального права є противниками кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Як відомо, з метою взятих Україною зобов'язань щодо приведення положень вітчизняного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами, 23.05.2013 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб», який набрав чинності з 1 вересня 2014 року [6]. У зв'язку з цим в системі Загальної Частини КК України з'явився новий розділ XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Змінами до КК України визначено конкретний перелік злочинів, за вчинення яких уповноваженою особою юридичної особи, до останньої можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру, підстави звільнення юридичної особи від їх застосування, види заходів кримінально-правового характеру та загальні правила їх застосування.

Варто зазначити, що в зазначеному законі «кримінальна відповідальність юридичної особи» замінено на «заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Водночас, враховуючи низку обставин, можна дійти висновку, що закон спрямований на запровадження в нашій державі саме кримінальної відповідальності юридичних осіб [7].

Так, положеннями закону передбачається застосування до юридичних осіб «заходів кримінально-правового характеру», якими пропонується вважати (ст. 96-6 КК) штраф, конфіскацію майна та ліквідацію юридичної особи. При цьому підставою для застосування до юридичної особи цих «заходів кримінально-правового характеру» є вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого зі злочинів, передбачених ст.ст. 209, 306, ч.1 та ч.2 ст. 368-3, ч.1 та ч.2 ст. 368-4, ст.ст. 369, 369-2 КК, або вчинення уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого зі злочинів, передбачених ст.ст. 258–258-5 КК. При цьому під уповноваженими особами юридичної особи розуміються службові особи юридичної особи, а також інші особи, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи. Закон посилається на необхідність реалізації Європейських конвенцій, якими передбачається встановлення країнами-учасниками відповідальності юридичних осіб за корупційні правопорушення, фінансування тероризму та відмивання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів [8]. Серед науковців та на Інтернет просторах можна знайти різні думки стосовно нового закону про заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, але більшість сходиться в тому, що він має суттєві недоліки, які зводяться до того, що норми цього закону значно збільшать можливості несправедливого застосування до юридичних осіб жорстких правових санкцій, створить загрози свавільного обмеження статутної діяльності юридичних осіб шляхом накладення арешту на їх майно, відкриє нові можливості для проявів корупції, справить негативний вплив на економічну активність.

Що стосується запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб у контексті злочинів проти довкілля, варто згадати положення ст. 66 Конституції України, де «кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки». Порушники зазначеного положення підлягають одному з видів юридичної відповідальності, у тому числі і найбільш суворому —

кримінальній відповідальності. На сьогоднішній день підприємства, установи та організації, акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, тощо, які визнаються юридичними особами, не можуть бути суб'єктами умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду. Якщо представник або службова особа юридичної особи скоїть діяння, що містить в собі склад якого-небудь екологічного злочину, то саме він (цей представник), а не юридична особа, буде суб'єктом злочинного посягання.

Наявність у законодавстві України юридичної особи як окремого суб'єкта, який володіє чітко визначеними і закріпленими державою правами, має відповідні обов'язки, виступає у правовідносинах як окремий суб'єкт, черговий підтверджує доцільність запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб як одного з виду відповідальності для такого суб'єкта [9]. Так, наприклад, О. В. Скворцова, ключовою ідеєю кримінальної відповідальності юридичних осіб вважає її встановлення за ті діяння, де участь юридичних осіб є суттєвою, що в першу чергу стосується злочинів проти довкілля. Пояснюється це тим, що в останні роки дане питання набуло особливої актуальності через те, що загострення екологічної ситуації в державі, в основному, було викликано неправомірною, шкідливою діяльністю деяких організацій та установ — юридичних осіб [10].

Негативні наслідки науково-технічного прогресу та потужної господарської діяльності, що в першу чергу пов'язані з неправомірною діяльністю юридичних осіб, завдають непоправної шкоди навколишньому природному середовищу. Так, зростання рівня екологічної та економічної злочинності окреслило проблему притягнення до відповідальності осіб, причетних до злочинів проти довкілля та господарських злочинів. На сьогоднішній день велика кількість таких злочинів відбувається у ході ведення негативної антропогенної господарської діяльності. Складна структура керування юридичною особою найчастіше робить складною, а то й неможливою ідентифікацію осіб, причетних до злочинної діяльності. Навіть у тих випадках, коли виявляється можливим визначити службовця юридичної особи, відповідального за вчинення правопорушення, знайти прямі докази причетності вищого керівництва до цього може виявитися надто складним завданням. Більше того, кожне окреме злочинне діяння може бути результатом окремих дій або бездіяльності різних осіб, хоча вони й відповідають загальній атмосфері, створеній керівництвом юридичної особи. Вбачається, що для подолання цих складностей законодавці в багатьох європейських державах домагалися притягнення до кримінальної відповідальності юридичної особи.

Юридичні особи здатні вчиняти діяння, що характеризуються підвищеною суспільною небезпечністю, а неврегульованість відповідальності юридичних осіб в рамках кримінального законодавства спричиняє негативні наслідки екологічного характеру (за рахунок знищення окремих природних об'єктів, поширення небезпечних для довкілля технологій, забруднення довкілля, хижацького виснаження природних ресурсів, що істотно знижує показники її якості, скорочує біорізноміття і т.д.) через свою масштабність, глобальність та ймовірний деструктивний вплив на певні суспільні відносини [11].

Серед науковців єдиної точки зору щодо запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб немає. З одного боку, така новація не відповідає повною мірою принципу кримінального права – особистої (індивідуальної) відповідальності за вчинений злочин. Крім того, дискусія здебільшого стосується кримінально-правового статусу суб'єкта злочину, причинно-наслідкового зв'язку і вини, адже за колективною відповідальністю юридичної особи можуть сховатися справжні винуватці злочину. З іншого боку, встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб є зрозумілим і обґрунтованим кроком, тим паче за екологічні злочини [12, с. 270].

Так, певні аргументи свідчать про доцільність запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб за злочини проти довкілля у чинне кримінальне законодавство країни. Необхідно відзначити, що кримінальна відповідальність юридичних осіб у кожній державі має особливе визначення та свої специфічні ознаки, наявність яких часто не дозволяє напрацювати універсальну модель інституту кримінального права — відповідальності юридичних осіб [4, с. 34]. Якою б не була аргументація науковців, ідея кримінальної відповідальності юридичних осіб поступово знаходить суспільне визнання. Деякі ж українські науковці достатньо обґрунтовано переконують у тому, що запровадження в кримінальне законодавство інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в умовах становлення національної економіки, існування соціальної напруги, відсутності послідовності, логічності в законах та підзаконних актах не дозволить у повному обсязі використовувати переваги такої пропозиції. Звісно, проблема визнання юридичної особи в кримінальному праві України потребує чіткої правової регламентації (враховуючи хоча б обставину гармонізації власного законодавства з міжнародним), але вітчизняний законодавець поки що цю проблему не вирішує. Враховуючи, що небезпека, яка загрожує довкіллю, потрібно визнати можливість притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб та застосування до них кримінально-правових санкцій.

Поки проблема з кримінальною відповідальністю юридичних осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене ст. 252 КК України, постає питання щодо кримінальної відповідальності службової особи, яка дала вказівку або розпорядження діяти певним чином. Так, закон про кримінальну відповідальність і теорія кримінального права вирізняють два види суб'єктів злочину – загальний і спеціальний. Для загального суб'єкта злочину наявність таких ознак, як вік, осудність та фізичність є достатньою. Спеціальний же суб'єкт крім зазначених вище ознак, повинен мати й інші ознаки, передбачені кримінальним законом.

Поняття «спеціальний суб'єкт» достатньо ґрунтовно розроблялося доктриною кримінального права. Так, В.В. Устименко, зазначав, що спеціальний суб'єкт злочину – це фізична особа, яка поряд із осудністю та віком кримінальної відповідальності, наділена ще й додатковою ознакою, що передбачена кримінальним законом або прямо впливає із нього та обмежує коло осіб, що підлягають кримінальній відповідальності [13, с. 23].

Проте аналіз норм щодо відповідальності за злочини проти довкілля свідчить про різний підхід законодавця до проблеми їх суб'єкта. У більшості випадків він спеціально не називається. С. Б. Гавриш з цього приводу зазначає, що це дає змогу практично притягти до відповідальності осіб, що мають різний правовий статус. Водночас, вивчення норм, що не згадують суб'єкт приводить до висновку про наявність у них деяких «прихованих» ознак, що вказують на можливість їх вчинення різними особами [14, с. 457]. Головним чином про це свідчить характер об'єктивної сторони конкретного складу екологічного злочину.

Беручи до уваги ст. 252 КК України, де визначається відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду, способи вчинення цього злочину можуть бути різноманітними: отримання наказу від службової особи, пов'язаного з таким знищенням або пошкодженням, і його невинне заподіяння технічними робітниками, що спричинило такі наслідки; вчинення подібних дій особами, відповідальними за охорону та збереження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду (уповноваженими особами); будь-якою іншою особою, яка порушила законодавство про природно-заповідний фонд, що призвело до наслідків у вигляді знищення або пошкодження таких територій (приватною особою).

Вчинення екологічного злочину приватною особою, як правило, пов'язане з традиційними, звичними видами природокористування, доступністю самих природних об'єктів, відсутністю необхідності використання для заволодіння або користування ними особливих обставин, а також «відірваністю» сфери цього природокористування від фахового або службового середовища особи. Більшість злочинів із спеціальним суб'єктом так чи інакше пов'язана з службовою або фаховою діяльністю, що не лише полегшує вчинення злочину, а й робить його можливим. Проте, вчинення таких дій службовою особою робить їх більш небезпечними, оскільки тільки інформація спеціально уповноваженої на те особи може бути взята до уваги під час прийняття екологічно важливих і необхідних рішень.

Так, диспозицією ст. 252 КК України не передбачається наявності особливих ознак у діянні суб'єкта умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. Крім того, ч.1 ст. 4 Закону України «Про природно-заповідний фонд» від 16.06.1992 № 2456 XII передбачено, що території природних заповідників, заповідні зони біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, надані національним природним паркам, є власністю Українського народу. У ч.2 ст. 4 зазначеного вище закону встановлено, що регіональні ландшафтні парки, зони – буферна, антропогенних ландшафтів, регульованого заповідного режиму біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, включені до складу, але не надані національним природним паркам, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва можуть перебувати як у власності Українського народу, так і в інших формах власності, передбачених законодавством України. Це означає, що діяння у вигляді умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду може вчинити будь-яка осудна особа, що досягла 16-річного віку, незалежно від того, чи являється вона власником зазначених вище територій.

Можливе середовище вчинення злочину, відображене в диспозиції нашої норми, також указує на його виконання загальним суб'єктом – приватною особою. Законодавець, на відміну від диспозицій зі змішаним суб'єктом, в аналізованому випадку використовує спрощений засіб вказування на бланкетність (національне законодавство щодо збереження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду). Він свідчить з одного боку про вчинення злочину у сфері звичних і загальнодоступних видів природокористування, а з іншого – про відсутність використання при цьому необхідних знань, спеціальних правил та інших екологічних нормативів, що може бути поставлено у вину лише спеціально зобов'язаній особі [14, с. 460].

Аналіз диспозиції ст. 252 КК України свідчить про те, що: по-перше, диспозиція сконструйована з низьким рівнем бланкетності, тобто пов'язана з порушенням елементарних норм і відомих правил, що повинні бути відомі значній частині населення і пов'язані в переважній більшості випадків із звичними умовами життя (природно-заповідний фонд – територія, призначена для споглядання, а не для руйнування); по-друге, в ній відсутні прямі або непрямі ознаки, що дають підставу вважати, що суб'єктом даного злочину може бути особа, яка має додаткові ознаки, крім ознак особи приватної; по-третє, за характером, специфікою знарядь і засобів вчинення злочину, аналізований делікт може вчинятися насамперед особами, що не мають особливих можливостей для вчинення цих посягань тощо.

Водночас, зазначене не виключає можливості вчинення злочину, передбаченого ст. 252 КК України і службовою особою. У разі вчинення службовою особою умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів

природно-заповідного фонду без використання для цього свого службового становища, злочин кваліфікується як вчинений загальним суб'єктом – приватною особою. Службові особи, які використовують службові повноваження для умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду, відповідають за сукупністю злочинів – за ст. 252 КК України і за службовий злочин за наявності для цього підстав. Наявною для цього підставою є, наприклад, умисне зловживання службовою особою своїм становищем для вчинення такого діяння, поєднане із посяганням на охоронюваний законом об'єкт і заподіянням істотної шкоди. Як зазначав Е.М. Жевлаков, розпочавшись однією дією, воно потім заподіює шкоду двом різним групам суспільних відносин: нормальній діяльності державного чи громадського підприємства або установи та відносинам у сфері охорони природних ресурсів, де наявна ідеальна сукупність злочинів [15].

Слід зазначити, що не кожне використання свого службового становища може утворити сукупність злочинів. Законодавець у ст. 364 КК України оцінює такі делікти як посягання, коли заподіяно істотну шкоду. Крім того, якщо вона заподіяна у вигляді матеріальних збитків, то відповідно до п. 3 примітки до ст. 364 КК України вона має в сто і більше разів перевищувати неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Отже кваліфікація дій службових осіб, які посягають території, взяті під охорону держави та об'єкти природно-заповідного фонду, залежить від того, використовували вони для вчинення злочину своє службове становище чи ні. Якщо службова особа вчинила злочин, передбачений ст. 252 КК України, не використовуючи для цього переваг своєї посади, то її дії повинні кваліфікуватися лише за ст. 252 КК України. У тих випадках, коли службова особа дає незаконні накази, виконання яких завдає істотної шкоди територіям, взятим під охорону держави та об'єктам природно-заповідного фонду, або службова особа особисто своїми зусиллями чинить злочин проти довкілля, використовуючи для цього свою посаду, або вступає в змову з іншими особами і забезпечує вчинення даного екологічного злочину або полегшує його вчинення, дії винних варто оцінювати за сукупністю злочинів – проти довкілля і службових. У подібних ситуаціях злочин вчиняється лише завдяки службовому становищу винного (перевазі в посаді), який використовує його в супереч інтересам служби. Тут може мати місце ідеальна сукупність злочинів (вчинення умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду на підставі незаконного службового розпорядження), так і реальна сукупність (службова особа особисто вчиняє злочин, використавши для цього своє службове становище).

При диференціації відповідальності осіб, які брали участь у вчиненні умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду, необхідно виходити з положення, що підлеглий та інша особа, які виконали наказ службової особи та усвідомлювали його злочинний характер, є співучасниками злочинної дії службової особи, тоді, як сама службова особа виступає як організатор вчинення даного злочину.

Список використаних джерел:

1. Таганцев Н. С. Русское уголовное право: Лекции: Часть общая: В 2-х т. – Т.1. – М.: Наука, 1994. – 379 с.
2. Дагель П. С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве / П. С. Дагель. – Владивосток: Изд-во Дальневост.ун-та, 1970. – 129 с.
3. Устименко В. В. Специальный субъект преступления / В. В. Устименко. – Харьков: Вища школа, 1989. – 104 с.

4. Магарін М. С. Суб'єкт злочину за новим кримінальним законодавством України: монографія / М. С. Магарін, Д. В. Бараненко; під ред. д-ра юрид. наук, професора Є. Л. Стрельцова. – Одеса: Астропринт, 2001. – 104 с.

⁵ Келина С. Г. Принципы советского уголовного права / С. Г. Келина, В. Н. Кудрявцев. – М.: ИГП АН СССР, 1988. – 316 с.

6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб».- Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. - № 12. - ст.183

7. Нерсесян А.С. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи: аналіз нового законопроекту / А.С. Нерсесян // Електронний ресурс. – Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – №2 (14). – С.181-192. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/vvru_2013_2_19.pdf

8. Щеглов Євген Щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.legalalliance.com.ua/ukr/press/2039/>

9. Пасека О. Ф. До питання про доцільність визнання юридичної особи суб'єктом злочину / О. Ф. Пасека // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2007. – №2. – С. 240-249

10. Скворцова О. В. Целесообразность признания юридического лица субъектом экологических преступлений / О. В. Скворцова // Ученые записки Таврического национального университета (Юридические науки). – Т.19 (58). – 2006. – №1. – С.71-74

11. Антонова Е. Ответственность юридических лиц в уголовном праве: за и против / Елена Антонова // Уголовное право. – 2009. – №5. – С. 4-9

12. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія / В. К. Матвійчук. – К.: «Азимут Україна», 2005. – 464

13. Устименко В.В. Специальный субъект преступления / В.В. Усти-менко. – Х.: Вища школа, 1989. – 104 с.

14. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні / С.Б. Гавриш . – Київ, 2002. – 633 с.

15. Жевлаков Э. Субъект преступлений против природы // Соц. законность. – 1986. – №5. – С.48-52